

малоперспективними для проведення туристичних мандрівок через поки що нерозвинену туристичну інфраструктуру.

1. Андрушків Б. Некрополі Тернопільщини, або про що розповідають мовчазні могили / Б. Андрушків. - Тернопіль : Підручники і посібники, 1998. - 96 с.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. - К.: ВПЦ „Київський університет”, 2001. - 395с.
3. Гусятинщина туристична: Путівник. - Тернопіль: ТОВ „Новий колір”. 2011. - 23 с.
4. Енциклопедія українознавства. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954—1989.
5. Земля Тернопільська. Туристичний путівник / Концепція, упорядкув. текстів маршрутів, редагування І. Дуди, Б. Мельничука. - Тернопіль: Джюра, 2003. - 368 с.
6. Кілінська К., Антіпко Н., Андрусак Н. та ін. Теоретичні та прикладні аспекти рекреаційного природокористування в Україні: Монографія. - Чернівці: Чернівецький нац. Університет, 2010. - 248с.
7. Кузик С. Теоретичні проблеми туризму : суспільно-географічний підхід : монографія / Степан Кузик. - Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. - 254 с.
8. Куневич Б. М. Сакральні пам'ятки Тернопільщини. Фотоальбом. Видання друге, змінене і доповнене. - Тернопіль : ТОВ „Новий колір”, 2011. - 152 с.
9. Музеї України: Довідник / Міністерство культури і мистецтв України. - К.: Задруга, 1999.
10. Полинова Н.Ф. Оценка необходимого и достаточного времени на осмотр экскурсионных объектов // Социально-географические проблемы повышения эффективности туристско-экскурсионного обслуживания.- Минск: Из-во Беларуск. ун-та, 1978. - С.100-104.
11. Тернопільська область. Атлас туриста : туристичний атлас / [ред. - порядн. Г. М. Кучеренко]. - К. : „Бліц-Принт”, 2010. - 48 с.
12. Тернопільський енциклопедичний словник / [ред. Г. Яворський]. - Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2004- 2010.

УДК 910.2

Жердьов А.Є., Притков В.Ю.

ФОРТИФІКАЦІЙНІ СПОРУДИ У СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розглянуто питання класифікації туристсько-рекреаційних ресурсів, визначене та обґрунтоване місце фортифікаційних споруд у цій класифікації, їх роль та значення у туристсько-рекреаційній діяльності.

Ключові слова: класифікація туристсько-рекреаційних ресурсів, фортифікаційні споруди, туристсько-рекреаційна діяльність.

В статье рассмотрены вопросы классификации туристско-рекреационных ресурсов, определено и обосновано место фортификационных сооружений в этой классификации, их роль и значение в туристско-рекреационной деятельности.

Ключевые слова: классификация туристско-рекреационных ресурсов, фортификационные сооружения, туристско-рекреационная деятельность.

This article reviews question of classification of tourism and recreational resources. Is identified and justified: the place of fortifications in this classification, their role and importance in tourism and recreational activities.

Key words: classification of tourism and recreational resources, fortifications, tourism and recreational activity.

Вступ. Невід’ємною складовою життя кожної людини є відпочинок. Однією з форм корисного відпочинку є туристсько-рекреаційна діяльність. Основою для здійснення туристсько-рекреаційної діяльності є наявність на певній території тих чи інших туристсько-рекреаційних ресурсів та об’єктів, складовою частиною яких є культурно-історична спадщина. Елементами культурно-історичної спадщини практично будь-якої країни є фортифікаційні споруди, не становить виняток у цьому відношенні й Україна. На сьогодні, пам’ятки культури та історії нашої країни, в тому числі оборонні споруди, потребують кращого вивчення та дослідження, в аспекті їх значення для туристичної сфери.

Огляд публікацій за темою. Важливість туристсько-рекреаційних ресурсів, їх неоднорідний склад, різне походження зумовили існування різних підходів до їх класифікації. Багато праць на цю тематику написані як українськими, так і зарубіжними вченими (праці О.О.Бейдика, О.О.Любіцевої, М.П.Крачила, М.Труасі, П.Дефера). Аналіз літературних джерел показав, що фортифікаційні споруди в цих класифікаціях майже не розглядаються.

Метою статті є визначення місця та значення фортифікаційних споруд в системі об’єктів туристсько-рекреаційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Фортифікаційні споруди – це інженерні споруди, призначені для підвищення ефективності застосування зброї та військової техніки, забезпечення стійкого управління військами, захисту військ і населення від засобів ураження противника [8]. У багатьох країнах фортифікації стали місцями атракції для мільйонів туристів. Вони багато можуть розповісти про історію, побут, архітектурні стилі, військові досягнення країни. У багатій історико-культурній спадщині України пам’ятки оборонної архітектури також посідають важливе місце. Вони були свідками багатьох подій, які відбувалися на теренах нашої країни, та впливали на хід не тільки української, а й загальноєвропейської та світової історії. Захисні споруди як частина культурно-історичної спадщини України виступають об’єктом дослідження для багатьох дослідників, вчених з різних галузей знань (історія, географія, архітектура, археологія). Як об’єкти культурного надбання вони мають високу історичну цінність. Фортифікації відображають історію життя населення, країни: побут, традиції, рівень розвитку будівництва, військової справи, зброї, важливі історичні події. Будучи свідками життя народу й розвитку його національної культури, вони відіграють важливу роль у пізнанні історії, розвитку духовності, вихованні почуття патріотизму в суспільстві. Архітектурна та естетична цінності пов’язані з архітектурними формами, стилями, естетичним виглядом, завдяки чому пам’ятки оборонного будівництва були і є повноцінними творами мистецтва архітектури.

Ми пропонуємо розглядати захисні споруди з точки зору можливості їх використання у туристсько-рекреаційній діяльності. Спонукальною метою використання фортифікаційних споруд з метою туризму може стати туристський інтерес і туристське враження. Туристський інтерес - перспектива одержання туристом об'єктивної інформації, позитивних емоцій або потенційна можливість задоволення його потреби в конкретній, апріорі частково відомій, туристській послугі (роботі), туристському товарі й туристському продукті, заснованих на певному комплексі туристських ресурсів, що виступають у вигляді об'єктів туристського інтересу [5 с.205].

Розрізняють наявні туристичні ресурси, що вже використовуються в туристичній діяльності, та потенційні (туристсько-рекреаційний потенціал), які можуть бути задіяні за певних умов (реставрація, реконструкція, розвиток транспортної, туристичної інфраструктури тощо). Потенційні ресурси створюють можливості для нарощування або створення нової туристичної пропозиції, використовуючи весь спектр ресурсів, а не тільки кращі за якістю туристичні ресурси. Фортифікаційні споруди України найчастіше розглядаються як потенційні туристичні ресурси, оскільки багато з них потребують реставраційних, реконструкційних робіт, покращення туристичної інфраструктури території тощо. Як об'єкти туристського інтересу фортифікації мають свої цінності.

Пізнавальна цінність фортифікаційних споруд полягає передусім у їх винятковій ролі як джерел історичної інформації. Вони несуть у собі інформацію про матеріальне й духовне життя суспільства певного історичного періоду, про особливості побуту, досвіду, традицій населення та особливості військової справи.

Естетична цінність полягає в особливостях архітектури пам'ятки, архітектурних форм, які відбивають певний період історії, стилю і несуть у собі естетичну привабливість, характерність побудови та загального вигляду фортифікаційної споруди; також фортифікаційні споруди часто вдало вписуються у природний чи антропогенний ландшафт, є його окрасою.

Утилітарна цінність полягає в можливості використання пам'яток оборони, в тому числі в туристсько-рекреаційній діяльності, під заклади готельно-ресторанного комплексу, музеї, місця проведення масових туристських заходів, таких як: фестивалі, рицарські турніри, відтворення історичних подій тощо.

Атрактивна цінність пов'язана з тим, що найчастіше фортифікаційні споруди виділяються на фоні загальних природних та урбаністичних ландшафтів. Як вже зазначалося, фортифікаційна споруда покращує загальний вигляд ландшафту, а тому завжди викликає інтерес у туристів та мешканців місця; фортифікаційна споруда може бути візитною карткою регіону, чи навіть країни (Білгород-Дністровська фортеця – символ міста Білгород-Дністровського та візитна картка Одеської області).

Рекреаційна цінність полягає в тому, що відвідуючи пам'ятки оборонного зодчества, турист здійснює один з видів рекреації – пізнання; також рекреаційна цінність пов'язана з тим, що часто фортифікації розташовуються в мальовничих природних місцевостях (на пагорбі, поруч лісовкритої території, озера, річки тощо).

Туристське враження – комплекс емоцій, у загальному випадку позитивних, і духовного й фізичного стану туриста, що виник або досягнутий ним у результаті споживання туристських послуг (робіт), придбання туристських товарів, споживання туристського продукту [5 с.208]. Воно складається з багатьох компонентів. Оскільки туризм призначений для задоволення потреби людини у відпочинку й розвазі, то людина, що відвідує фортифікації, природно планує або має на увазі одержання позитивних емоцій у процесі пізнання, спогляданні пейзажів, здійснення пригод й інше.

Ефективність туристсько-рекреаційної діяльності значною мірою залежить від адекватної оцінки всього комплексу туристичних ресурсів. Але перш ніж визначити значення окремого ресурсу, необхідно розглянути класифікацію системи об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності. Проблемою вивчення туристсько-рекреаційних ресурсів займалися і займаються багато вчених-географів, економістів, маркетологів. У науковій літературі пропонується чимало підходів до класифікації туристичних ресурсів (наприклад [4 с.31-40]). Структура ТРР достатньо добре розроблена і представлена в літературі. О.О. Бейдик пропонує поділяти туристсько-рекреаційні ресурси на природні, природно-антропогенні, суспільно-історичні, суперточка-тур [2, с.42]. До суспільно-історичної групи вчений відносить пам'ятки громадської, сакральної, військової архітектури, пам'ятки садово-паркового мистецтва, архітектурні монументи та скульптурні пам'ятки. Я.Б. Олійник та А.В. Степаненко [5, с.209] пропонують ділити туристичні ресурси на природні, історико-культурні, соціально-економічні. О.О. Любіцева поділяє туристичні ресурси на природні, інфраструктурні та культурно-історичні [4, с.32]. М.П. Крачило [3, с.64] поділяє туристичні ресурси на природні, культурно-історичні та соціально-економічні. На нашу думку всі представлені класифікації не є повними, і не охоплюють всю сукупність туристсько-рекреаційних ресурсів. Фортифікаційні споруди як окремий елемент системи об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності розглядаються в класифікації О.О. Бейдика [2, с.90]. Він відносить фортифікації до пам'яток військової архітектури. О.О. Любіцева як елемент культурно-історичних ресурсів розглядає замкові комплекси [4, с.32]. За основу класифікації науковці найчастіше беруть сутнісний підхід (за походження ресурсу). На його основі ресурси поділяються на групи за походженням: природні, природно-антропогенні, культурно-історичні, соціально-економічні.

Фортифікаційні споруди як рукотворні об'єкти мають антропогенне походження. Відображуючи історію людства, країни, розвиток

архітектури, будівництва, військової справи захисні споруди несуть у собі велику історичну, архітектурну цінності і відносяться до групи культурно-історичних ресурсів. Поділ на підгрупи пов'язаний з неоднорідністю об'єктів кожної з груп. М.П. Крачило пропонує поділяти групу культурно-історичних ресурсів на чотири підгрупи: культурні, етнографічні, історичні, археологічні об'єкти [3, с.64]. Зокрема до культурних об'єктів він відносить: музеї, виставки, театри – споруди, які характеризують та висвітлюють культурну сферу життя людей, до етнографічних пам'яток: етнографічні особливості території, фольклор, центри прикладного мистецтва. Підгрупу археологічних пам'яток інколи відносять до підгрупи історичних пам'яток, але тут є свої відмінності за віком та особливостями дослідження пам'ятки. До пам'яток археології відносять стоянки, поселення, поховання, укріплення, знаряддя праці, зброї, посуду, предмети побуту кам'яного, мідного, залізного віків і пам'ятки пізніших часів. Пам'ятки історії – це об'єкти, які включають архітектурні споруди і пам'ятники більш пізніх часів: історичні центри міст, визначні архітектурні споруди, палаци, замки, фортеці тощо.

Рис.1 Місце фортифікаційних споруд у системі об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності (складено за [1,3] з доповненнями)

Оборонні споруди ми пропонуємо виділяти як окремий елемент підгруп археологічних та історичних пам'яток. Вони включають в себе відповідно: укріплення, фортифікації стародавніх поселень, стоянок кам'яного, мідного, залізного віків; оборонні укріплення, замки, фортеці, оборонні монастирі, системи міських укріплень, які відносяться до пам'яток більш пізніх часів (від залізної доби до наших часів). В той же час, фортифікації виділяються з поміж інших об'єктів цих підгруп за головною функцією, яку вони виконували – захисною (житлова та

представницька функції були другорядними), що вплинуло на особливість розташування такого роду споруд, особливість будівництва, архітектури. Також, маючи високу культурну, історичну цінності, вони можуть існувати окремо або в комплексі як атракція для туристів. Разом з іншими об'єктами нерухомої спадщини формують історико-культурний туристичний потенціал регіону, країни.

Місце фортифікаційних споруд у системі об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності найкраще зобразити у вигляді схеми. (рис.1)

Таким чином, оборонні споруди займають важливе місце у системі туристичних об'єктів, оскільки вони виконують важливу роль як історико-культурна спадщина, несуть у собі високу мистецьку цінність. Розуміння сутності пам'ятки архітектури, усвідомлення її суспільної значущості є важливою передумовою вирішення комплексу питань, пов'язаних з її охороною, реставрацією, використанням, передусім в туристсько-рекреаційній діяльності.

Висновки. Фортифікаційні споруди як складова культурної спадщини України відносяться до групи культурно-історичних туристсько-рекреаційних ресурсів, є елементом архітектурної та історичної підгруп. Важливість оборонних пам'яток пов'язана з великою історичною, архітектурною, естетичною цінністю, яку вони несуть у собі, часто стаючи прикрасою природного чи антропогенного ландшафту. На сьогодні привабливість оборонних споруд як об'єктів туристського інтересу обумовлюється їх пізнавальною, атрактивною, естетичною, утилітарною, рекреаційною цінностями. Зважаючи на значення фортифікаційних споруд для туризму та рекреації, можна стверджувати, що необхідно проводити роботи з їх дослідження та вивчення. Особливо це стосується питань відновлення, використання, збереження культурного середовища життя людини, що сприятиме соціально-культурному розвитку регіонів та країни в цілому.

1. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України. – 2-ге вид. – К: Альтпрес, 2010. – 404 с.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
3. Крачило М.П. Географія туризму. – К.: Вища школа, 1987. – 208 с.
4. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник. – К.: Альтпрес, 2007. – 369 с.
5. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретичні основи туризмології: Навч. посібн. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 316 с.
6. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу. – Ніжин: Вид-во Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, 2010. – 336 с.
7. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
8. Советская военная энциклопедия в 8-ми томах/Под ред. Гречко А.А. Москва: Воениздат, 1976-1980